

«Material femenino vernáculo»: Maria Beneyto i Carmelina Sánchez-Cutillas, sororitat entre dones fortes

[«Material femenino vernáculo»: Maria Beneyto and Carmelina Sánchez-Cutillas, sisterhood among strong women]

JOAN BORJA I SANZ

Universitat d'Alacant

orcid.org/0000-0001-6530-5946 // joan.borja@ua.es

RESUM: A partir de dos cartes inèdites adreçades per Maria Beneyto a Carmelina Sánchez-Cutillas s'analitza la relació de sororitat —literària i personal— que al seu moment es va establir entre aquestes escriptores. Les missives datades els anys 1969 i 1979 revelen informació significativa sobre l'estimació que Beneyto va fer d'obres de Sánchez-Cutillas i sobre la construcció de genealogies literàries femenines en la segona meitat del segle xx, tant en el context concret de les lletres valencianes com, en general, en el conjunt de la literatura catalana.

PARAULES CLAU: Carmelina Sánchez-Cutillas, Maria Beneyto, sororitat, criptogínia, genealogia literària femenina, autoria femenina, literatura valenciana contemporània, estudis de gènere

ABSTRACT: This article analyzes the literary and personal sisterhood between Maria Beneyto and Carmelina Sánchez-Cutillas as shown in two unpublished letters addressed by the former to the latter. The letters dated 1969 and 1979 reveal significant information about Beneyto's estimation of Sánchez-Cutillas' works and the construction of female literary genealogies in the second half of the twentieth century, both in the specific context of Valencian literature and, in general, in Catalan literature.

KEYWORDS: Carmelina Sánchez-Cutillas, Maria Beneyto, sorority, cryptogyny, female literary genealogy, female authorship, contemporary Valencian literature, gender studies

Recepció: 21/01/2025. Acceptació: 04/02/2025. Publicació: 01/06/2025

Introducció

És una evidència que l'estudi de la literatura escrita per dones en el marc de la literatura catalana contemporània ha guanyat una rellevància significativa en les darreres dècades. Es tracta d'un fenomen no poc interessant que cal emmarcar, sens dubte, dins del canvi de paradigma que s'ha produït al si de les societats democràtiques contemporànies en matèria de polítiques orientades a erradicar qualsevol forma de discriminació per raó de gènere. Per formular-ho sense embuts: el feminisme —entés, senzillament, com el moviment social que té per finalitat aconseguir la igualtat efectiva dels drets de la dona respecte als de l'home— ha estat un dels vectors decisius que han possibilitat, durant el segle xx i el que portem de segle xxi, el salt qualitatiu més important que mai no s'ha produït en la història de la humanitat en matèria de coneixement, tecnologia i progrés. I, això, com és lògic, ha tingut unes conseqüències —una mena de *contraforts*— en l'assumpció de noves posicions epistemològiques quant a l'observació, la concepció i la interpretació de les manifestacions literàries.

En efecte: podem observar que els denominats *estudis literaris de gènere* constitueixen en el moment actual una de les perspectives més innovadores i fecundes a l'hora de propiciar nous plantejaments per a l'anàlisi crítica d'obres, figures, contextos, estètiques, genealogies, circumstàncies, fets, fenòmens i tendències literàries. I aquesta observació, que podem estimar vàlida en termes generals a escala internacional —la perspectiva de gènere s'ha demostrat productiva en la majoria de les literatures europees i del món occidental—, resulta també constatable d'una manera especialment positiva en el cas de la filologia catalana i, molt particularment, de les lletres valencianes contemporànies.

No sembla en absolut casual que, de la mà del vent propici del feminisme i amb la voluntat explícita d'identificar-ne i visibilitzar-ne el fenomen, s'haja pogut crear recentment un neologisme com *criptogínia*, amb el sentit d'«ocultació dels referents femenins», i que l'encunyament d'aquest concepte haja coincidit, precisament, amb importants moviments en l'àmbit de la filologia i dels estudis

literaris que s'orienten, precisament, a evitar els efectes perversos de la *criptogínia* heretada. La mateixa institució que va tindre l'encert d'incorporar el terme al *Diccionari normatiu valencià*, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, podria erigir-se com un exponent exemplar del fenomen que ací volem referenciar, que no és sinó el de la productivitat renovadora que, dins dels àmbits de la filologia, reporten les conquestes socials de l'igualitarisme. Per expressar-ho nuament i sense subterfugis: des que l'Acadèmia Valenciana de la Llengua respon als principis democràtics de paritat i disposa d'una representació equilibrada d'homes i dones, ençà i enllà de la conceptualització del pervers fenomen de l'ocultació de referents femenins que la paraula *criptogínia* designa i contribueix a observar (ara, fins i tot, des del seu estatus de paraula normativa incorporada al diccionari), es pot constatar la clara i palmària voluntat de combatre'n tal ocultació per part de la institució. És a dir: de conjurar els efectes de la *criptogínia*. I és així que, en els últims anys, des d'aquesta institució pública, per mitjà de les corresponents declaracions com a «escriptores de l'any», s'ha aconseguit posar en valor i fer emergir molt encertadament, «des de les fronteres del silenci» —per expressar-ho justament amb un vers de Carmelina Sánchez-Cutillas—, veus literàries femenines tan estimables i rellevants com la de la mateixa Carmelina Sánchez-Cutillas (escriptora dels anys 1920 i 1921), la de Maria Ibars (escriptora de l'any 2024) o la de Maria Beneyto (escriptora de l'any 2025).¹

Cartes inèdites de Maria Beneyto a Carmelina Sánchez-Cutillas: un testimoni de sororitat

És precisament en aquest context de conjuració de la criptogínia i d'interés creixent per l'estudi de genealogies literàries femenines que adquireixen un valor especial els dos documents que hem tingut l'oportunitat de localitzar en l'Arxiu Carmelina Sánchez-Cutillas i Martínez de la Biblioteca Valenciana Nicolau

1 Cal recordar que, a més d'aquestes tres escriptores contemporànies, també l'autora medieval sor Isabel de Villena va ser declarada escriptora de l'any 2016 per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

Primitiu i que donem a conèixer en la present contribució.² Es tracta de dues cartes adreçades en anys i moments diferents per Maria Beneyto a Carmelina Sánchez-Cutillas a propòsit de la recepció, per part de la primera, de tres de les obres més importants de la segona: el seu primer poemari, *Un món rebel* (1964); el llibre de memòries guanyador del Premi Andròmina 1975, *Matèria de Bretanya* (1976) i el volum de prosa poètica *Els jeroglífics i la pedra de Rosetta* (1976). Val a dir que, tant en un cas com en l'altre, la redacció de les cartes per part de Maria Beneyto es produeix anys després del moment de publicació dels respectius llibres: en el primer cas, el relatiu a *Un món rebel*, la missiva de Beneyto a Sánchez-Cutillas és datada el 31 de maig de 1969, cinc anys després de l'any de publicació del primer poemari de l'escriptora alteana;³ i en el segon, *Matèria de Bretanya* i *Els jeroglífics i la pedra de Rosetta*, la carta de Maria Beneyto va ser redactada a l'agost de 1979, quatre anys després dels Premis Octubre en què Sánchez-Cutillas va obtenir el Premi Andròmina, i tres anys després de l'any de publicació de tots dos llibres.

Siga com vulga, el fet rellevant és que, en aquest testimoni documental que ara tenim l'oportunitat d'exhumar, resulta possible observar una exquisida complicitat, admiració i estimació —personal, intel·lectual i literària— entre una escriptora i l'altra. En aquest sentit, precisament, fa l'efecte que un altre dels neologismes d'arrel feminista que al seu dia va incorporar el *Diccionari normatiu valencià* al costat del de *criptogínia* sembla fet a mida per a descriure la relació d'admiració mútua, la consciència de la seua condició de dones escriptores en un context literari majoritàriament dominat per homes i la necessitat de resistir cooperativament a les estructures patriarcals que massa sovint han fet silenciar les veus literàries femenines. Ens referim, òbviament, a la noció de *sororitat*, que

2 En atenció a aquest «valor especial» que atorguem a aquests dos documents n'oferim al final de l'article, en els corresponents annexos, una transcripció íntegra.

3 No obstant això, entre l'aparició d'*Un món rebel* i la de la carta de Maria Beneyto el temps transcorregut és de poc més de quatre anys i cinc mesos, perquè tal com consta en el colofó del poemari: «Aquest llibre, *Un món rebel*, s'acabà d'empremtar als tallers tipogràfics del Successor de Vives Mora, el dia 6 de desembre de MCMLXIV, festa de Sant Pere Pasqual, que nasqué en la ciutat de València pels anys de la conquesta cristiana.»

dins del camp de la sociologia designa el ‘lligam estret establert entre dones que es basa en el fet de compartir experiències, interessos o preocupacions’. I és que aquest terme, construït de manera paral·lela al de la nominalització *fraternitat* (derivada de *frater*, ‘germà’ a partir del mot llatí *sōrōr, ōris* ‘germana’ i el sufix *-itat* amb el sentit de ‘qualitat de’), resulta particularment pertinent per a definir la relació entre les dues autores valencianes d’acord amb la dimensió ètica, política i pràctica del feminisme contemporani que, en l’encunyament aquesta nova noció de *sororitat*, preveia fa dècades l’antropòloga Marcela Lagarde (1987).

Dedicatòria d’*Un món rebel*

Una prova que l’estimació literària i personal entre Carmelina Sánchez-Cutillas i Maria Beneyto responia —efectivament— a aquesta idea de *sororitat* és que, en un dels incomputables fulls solts manuscrits que es conserven en l’Arxiu Carmelina Sánchez-Cutillas i Martínez, podem localitzar l’esberrany de dedicatòria que l’escriptora d’Altea va preparar per a la tramesa de l’exemplar d’*Un món rebel* a l’autora de *Ratlles a l’aire*, que originaria la primera de les dues cartes que ací donem a conèixer. Hi podem llegir, concretament: «Para María Beneyto, excelente escritora y poetisa y estimada amiga. Con el afecto de» I val a dir que, en aquest esberrany de dedicatòries, la frase que Sánchez-Cutillas va deixar preparada per a Maria Beneyto se situava a l’inici del full, immediatament davant de la dedicatòria prevista per al president de Lo Rat Penat, Joan Pere Segura de Lago,⁴ i la que va preparar per a l’escriptor Joan Fuster.⁵

4 Hi podem llegir, després de l’esberrany de dedicatòria a Beneyto: «Al senyor Juan Segura de Lago, President de «Lo Rat Penat» i excel·lent amic. Afectuosament»

5 Tot i que hi ha una primera proposta de dedicatòria a Joan Fuster —ratllada i desestimada— que diu: «Per a Joan Fuster, l’escriptor que ja comença a ésser “profeta en su tierra”. Es ressentiran per aquest motiu les nostres lletres? No Mare Déu —com diuen els d’Altea. I amb aquest desig, que t’aplegue també l’afecte de la teua amiga», la dedicatòria que finalment va redactar Carmelina Sánchez-Cutillas per a l’escriptor de Sueca per a l’exemplar d’*Un món rebel* que li volia enviar fou més mesurada: «Per a Joan Fuster, l’alquimista de les nostres lletres. Amb l’amistat i l’afecte de».

Sobta —no cal dir— que la llengua de comunicació entre ambdues escriptores siga el castellà. Però cal suposar que la condició d'escriptora bilingüe de Maria Beneyto⁶ i l'accés tardà d'una autora i l'altra al món de la literatura en vernacle van propiciar l'establiment d'aquesta *norma d'ús* en la relació interpersonal per carta.

Carta de Maria Beneyto a Carmelina Sánchez-Cutillas
del 31 de maig de 1969

La bona qüestió és que, tot i que amb molts mesos de retard, Maria Beneyto va regradar per carta a Carmelina Sánchez-Cutillas l'obsequi del seu primer llibre publicat, *Un món rebel*, amb paraules generoses i amatents que no estalviaven una valoració extraordinàriament positiva del treball de l'autora d'Altea, com tampoc una felicitació pel fet d'haver erigit una nova veu femenina en el desèrtic panorama de les lletres valencianes contemporànies. Després d'agrair la trama del primer poemari de Sánchez-Cutillas, Beneyto de seguida el qualifica de «magnífico primer libro» i li fa arribar la seua «enhorabuena por ese gran debut que haces com él». No hi regateja elogis, l'autora d'*Altra veu*, en la seua missiva a Sánchez-Cutillas: «Tus poemas me parecen francamente buenos y están muy en la línea de lo que me gusta», hi confessa. I tot seguit augura un gran èxit dins del marc de la literatura en valencià, o en castellà, o en la llengua que Sánchez-Cutillas vulga elegir per a la creativitat literària. I és que Beneyto aprecia en la poesia de Sánchez-Cutillas una suggeridora i pregonia humanitat, lliure d'egocentrismes banals i no exempta d'una evident sensibilitat cívica i social:

6 També Carmelina Sánchez-Cutillas va iniciar les seues primeres provatures literàries en castellà, tal com era normal en l'època. I, a pesar que va publicar en valencià la totalitat de la seua obra de creació, una part important dels seus treballs acadèmics també van veure la llum editorial en castellà. És aquest el cas de monografies com *Don Jaime el Conquistador en Alicante* (1957), «La fàbrica vella, dita de murs i valls» (1970) i *Francisco Martínez y Martínez. Un humanista alteano (1866-1946)* (1974) o «Los damnificados de la Guerra de la Unión (1345-1348), y la función de un nuevo procurador de miserables» (1980).

Mi vaticinio, viendo ese arranque, de que llegarás muy lejos en nuestras letras —y en todas «las letras» que te lo propongas— no tenía pues ningún mérito ni indica extraordinaria perspicacia. Tus poemas, tan humanos como desasidos de todo egoísmo personal, tan preocupados, tan hondos, llaman a mi puerta y, cuando acudo a abrirles, me rodean efusivamente, como amigos presentidos.

Tanmateix, és en aquest punt de la carta on es produeix el gest més significatiu des del punt de vista de la *sororitat* entre les dos *dones fortes*.⁷ Conscient del valor emblemàtic que ella mateixa ha assumit com a veu femenina de prestigi al bell cim de la poesia valenciana del moment, en el seu escrit Beneyto abraça amb afectivitat i condescendència la irrupció en el mercat editorial de la veu poètica de Carmelina Sánchez-Cutillas, en celebra la proximitat i les concomitàncies i li proposa —tot reconeixent que la qualitat de la veu poètica de Sánchez-Cutillas pot ratllar a la mateixa altura que la seua mateixa veu— exorcitzar en el futur qualsevol temptativa de rivalitat, jerarquia, pugna o competitivitat induïda pels «corbs» de la cultura patriarcal en pro d'una *companyonia*, una *connivència* o una *complicitat* —es fa difícil, en aquest context, no reiterar el substantiu *sororitat*!— que permeta compartir experiències creatives, interessos literaris i preocupacions culturals en un mateix «clan d'afinitats»:

Mi abrazo de bienvenida, efusiva también, y sorprendida, corresponde a tu visita. Con algunos años de retraso, noto tu cercanía y me alegro. Nunca me gustó, te lo aseguro, que me pusieran —sola— en ninguna cima. Prefiero estar acompañada, como si dijéramos formar en un clan de afinidades, a ser ensalzada como «la mejor» y todo eso. ¿Comprendes? Que estas cosas no nos distancien nunca (te lo ruego ya desde ahora) cuando surjan los cuervos que sin duda intentarán crear rivalidades o

7 Fem servir el sintagma amb la intenció de remetre al llibre de Maria Lacueva (2019), que proposa en el títol del seu treball un evident diàleg amb el de la novel·la *La dona forta*, de Beneyto (1963). En aquesta aportació de Lacueva, que constitueix una referència imprescindible en matèria de genealogies literàries femenines en el context valencià contemporani, Beneyto i Sánchez-Cutillas comparteixen protagonisme entre les principals «dones fortes» reivindicades i estudiades.

desavenencias entre nosotras. Te lo digo porque conozco el paño, por desgracia, y sé lo que ocurre.

Després d'aquesta molt significativa declaració, el discurs epistolar de Maria Beneyto prossegueix oferint excuses pel fet que, contràriament a la seua voluntat inicial, no pot enviar-li a Carmelina Sánchez-Cutillas —per a correspondre l'obsequi d'*Un món rebel*, s'entén— cap exemplar de *Ratlles a l'aire*: pel simple fet que no ha aconseguit trobar-ne cap exemplar, ni tan sols de la segona edició que se n'ha fet a Barcelona,⁸ per la qual cosa li tramet, alternativament, un exemplar de *Poesía*.⁹

Bueno, yo quería mandarte «Ratlles a l'aire», pero ni siquiera de una 2ª edición que hicieron en Barcelona encuentro un mal ejemplar por ahí. Seguiré buscando, y entretanto ahí te va esta «Poesía», en donde podrás formarte una idea más completa de lo mío. Han excluido mis dos libros en valenciano, pero la verdad es que no son lo mejor, y poco te pierdes al ignorarlos.

Aquesta curiosa advertència respecte de l'exclusió de «mis dos libros en valenciano» en la selecció del volum *Poesía 1947-1964*, editat per Plaza & Janés, al·ludeix als dos únics poemaris que fins al moment havia publicat Beneyto «en vernacle»: *Altra veu* (1952) i *Ratlles a l'aire* (1956), tots dos en

8 Resulta possible inferir, a partir d'aquest passatge, un deix de satisfacció per part de Maria Beneyto respecte de l'èxit d'acceptació que al seu moment va obtenir *Ratlles a l'aire*: és per aquesta raó que li hauria resultat impossible d'aconseguir-ne cap exemplar, ni de la primera ni de la segona edició, per a correspondre l'obsequi de Carmelina. Cal recordar que aquest poemari, publicat per l'Editorial Torre l'any 1956, va rebre el Premi Ciutat de Barcelona, i va ser novament publicat, per això, l'any 1958 en l'editorial barcelonina Pharos.

9 Es tracta, sens dubte, del volum *Poesía 1947-1964* de Maria Beneyto, publicat en la prestigiosa col·lecció «Selecciones de Poesía Española», de l'editorial Plaza & Janés, al gener de 1965: a penes uns dies després de veure la llum *Un món rebel*, de Carmelina Sánchez-Cutillas. Aquest important volum recopilatori, de 220 pàgines, incloïa «Cinco poemas de canción olvidada», «Eva en el tiempo», «Aspectos», «Criatura múltiple», «Poemas de la Ciudad», «Nocturnos», «Tierra viva», «Tierra pueblo», «Voz terrestre», «Vida anterior», «Niña que fui», «Tres tiempos o poemas de mi madre», «Poema para terminar» i «Poemas publicados en revistas».

la col·lecció «L'Espiga» de l'editorial Torre. D'altra banda, sobra dir que el menysteniment d'aquestes dos obres i la invitació a ignorar-les no poden ser sinó un retòric —i inversemblant— exercici de modèstia per part de qui acaba de celebrar efusivament l'adveniment d'una nova i exquisida veu poètica femenina a les lletres valencianes. En qualsevol cas, aquesta carta de Maria Beneyto a Carmelina Sánchez-Cutillas encara conté, en la conclusió final, una última informació rellevant respecte de l'empatia i la solidaritat —la proposta de *sororitat*— que la primera ofereix a la segona:

Dejo para el final mi felicitación por tu nuevo premio, lo del Ateneo, que espero te compense —un poco al menos— de lo otro. Hasta siempre. Cuenta con la amistad verdadera de [Signatura de Maria Beneyto]

La felicitació pel «nou premi» obtingut per Carmelina Sánchez-Cutillas es refereix, amb tota certesa, al premi d'articles periodístics publicats en premsa que l'Ateneu Mercantil li va concedir a l'escriptora d'Altea en el marc dels Premis V Centenari Joanot Martorell, com a reconeixement pel seu treball «Remembrança del *Tirant lo Blanch* en el 500 aniversari de la mort de Joanot Martorell», publicat en el diari *Levante* el 10 de gener de 1969.¹⁰ Menys transparent, en canvi, és l'adversitat a què es refereix Beneyto amb l'enigmàtic sintagma «lo otro», que el premi de l'Ateneu, d'alguna manera, hauria de compensar. Potser es refereix a la frustració derivada pel fet que, tal com ja li havia passat amb *Un món rebel* l'any 1964, el seu nou poemari *Conjugació en primera persona* també va restar finalista en el Premi València de Poesia de 1969, però no el va guanyar?

10 Aquest premi va ser resolt per un jurat de la Comissió de Cultura de l'Ateneu Mercantil —integrat per Sanchis Guarner, Vicente Arche, Moròder i Molina, Momblanc Gonzálbez i Gonzálbez Juliá— el 29 de maig de 1969. Al costat del premi concedit a Carmelina Sánchez-Cutillas en la modalitat d'articles periodístics ja publicats, es va concedir el Premi Martorell de poesia a Vicent Andrés Estellés pel poemari *Lletra de batalla*, i el Premi Tirant lo Blanc a Roser Pérez Moragon pel poema «El Cavaller». La resolució d'aquests premis va ser publicada en la premsa valenciana al dia següent al de la reunió del jurat, el 30 de maig: just la vespra del dia en què apareix datada la carta de Maria Beneyto a Carmelina Sánchez-Cutillas.

La dissort de Carmelina Sánchez-Cutillas en matèria de premis literaris va acabar definitivament quan a l'octubre de l'any 1975 es va erigir guanyadora del Premi Andròmina dels Premis Octubre amb *Matèria de Bretanya*. I en haver-se publicat el llibre, l'autora d'Altea va voler repetir el gest de fer-li'n arribar un exemplar a Maria Beneyto, conjuntament amb el poemari *El jeroglífics i la pedra de Rosetta*, editat per Tres i Quatre aquell mateix any de 1976. Com en l'ocasió del primer poemari, la resposta de Maria Beneyto a Carmelina es va produir amb prou dilació: no va ser sinó a l'agost de 1979 que li va escriure la segona de les cartes conservades en l'Arxiu Carmelina Sánchez-Cutillas i Martínez de la Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu. Però l'espera va valdre molt la pena, perquè la nova epístola de Beneyto va ser redactada amb posterioritat a la lectura de les obres i té —al nostre parer— un valor extraordinari per als estudis literaris de gènere en el context valencià i, molt particularment, en relació amb les genealogies femenines de la literatura catalana del segle xx.

Remesa des de Cullera —exactament, des de l'edifici Pato Salvaje de la platja de Sant Antoni— aquesta segona carta de Maria Beneyto a Carmelina Sánchez-Cutillas s'inicia amb una justificació del retard en la resposta per motius de salut i d'excés de compromisos, i també per la voluntat de reservar un temps de qualitat en les vacances estivals per a la lectura atenta dels dos llibres, els quals són valorats de seguida amb els qualificatius més elogiosos:

Amiga Carmelina:

Casi tanto como tú tardaste en mandarme tus libros, tardo yo en acusarte recibo de ellos. Pero no es venganza, que conste. Mi salud, tímida como de costumbre, me hizo ir de cabeza últimamente. Y además, estaba reservándome la tranquilidad del veraneo —este año muy relativa— para leerme «com cal» tu «Matèria de Bretanya» y el otro estupendo libro «Els jeroglífics i la pedra de Rosetta» que califico, sencillamente, con todos los superlativos a mi alcance.

«Matèria de Bretanya» es, como le oí decir a Ventura, una obra deliciosa, pero algo más, mucho más. Tienes un gran talento, hija, y nos dices a tus

lectores como quien no quiere la cosa: «Ahí queda eso.» Queda, te lo aseguro, y queda entre la mejor de nuestra literatura, pasada, presente y futura.

Però el que resulta més significatiu i sorprenent de l'escrit de Maria Beneyto és l'amabilitat i la generositat de concedir a l'amiga —en un gest que podríem qualificar de *pura sororitat*— el reconeixement que la seua, entre totes les veus femenines del moment, és la que la societat valenciana necessitava trobar en la crucial aventura de la dignificació idiomàtica i la normalització literària: una valoració que perfectament s'adiu amb l'oferta d'«afinitats» i amb l'evitació de «rivalitats o desavinences» que Beneyto ja propugnava en la carta enviada un parell de lustres abans. Si bé es mira, Beneyto perfectament hauria pogut reivindicar per a la seua pròpia veu aquesta condició de referent principal en l'aventura del ressorgiment de les lletres valencianes contemporànies, per tal com l'any 1979, a més dels dos poemaris inicials publicats en l'Editorial Torre —*Altra veu* (1952) i *Ratlles a l'aire* (1956)—, havia donat a conèixer un parell d'obres fonamentals per a la història de la narrativa valenciana —el recull de contes *La gent que viu al món* (1966) i la novel·la *La dona forta* (1967)— i acabava de publicar un dels seus poemaris més importants: *Vidre ferit de sang* (1977), guardonat amb el premi Ausiàs March de Poesia 1976. No obstant això —hi volem insistir, en el valor significatiu del gest—, els termes en què s'adreça a Carmelina Sánchez-Cutillas són els següents:

Tú eres la escritora que Valencia y su idioma necesitaban y que al fin lograron encontrar. Las demás sólo hicimos intentos, más o menos bien-intencionados, pero sólo eso. Yo no sé de nada más que tú, y te lo digo sin falsas modestias. En cuanto a lo demás... Tu maestría, tu portentoso dominio del idioma, no admiten comparación posible. ¡Pobre de mí, con mi diccionario a cuestas, esforzándome, por convicción, en lo que por carecer de facultades me hace quedar siempre como a medio camino, exhibiendo un engendro pobre y desangelado! No, no hagas comparaciones amables, que tú sabes muy bien quién eres y lo que vales. Mi alegría por ello es inmensa, pues me quitas el peso de encima que suponía el ser esa escritora en valenciano que no lograron hacer de mí ni mis buenas inten-

ciones ni la presión de quienes —en tiempos— buscaban material femenino vernáculo¹¹ que oponer a una Mercè Rodoreda, pongamos por caso, una Maria Aurèlia Capmany, que tan bien se manejan la cosa idiomática y lo demás. Créeme, amiga Carmelina, si te digo que en ti descanso y en cierta manera me siento liberada.¹² (¡Qué bien, que ya no tenga que esforzarme yo «en dar la imagen» con tan poca gracia como lo hice, y cuánto te agradezco el relevo, si es que me relevas en algo, que no creo, pues tú llegas pegando tan fuerte que mal podrías sustituir a quien siempre pegó flojo...)

El passatge, no cal dir-ho, és digne de ser emmarcat: no solament per la generosa, admirada i empàtica valoració que Maria Beneyto fa de la veu literària de l'amiga Sánchez-Cutillas, que acabava de consolidar-se com un referent extraordinari de les lletres valencianes amb la felix doble publicació de *Matèria de Bretanya* i *Els jeroglífics i la pedra de Rosetta* l'any 1976, precisament quan la mort del dictador Francisco Franco permetia albirar un futur farcit d'il·lusions i esperances en l'horitzó immediat, sinó —molt especialment— per la preclara consciència que Maria Beneyto evidencia respecte de la necessitat d'erigir veus femenines de qualitat, al costat de la seua, en l'efervescent panorama de les lletres valencianes del moment: unes veus femenines que pogueren assumir, en el context valencià, un paper equivalent al que a Catalunya ja havien assumit «dones fortes» com Mercè Rodoreda o Maria Aurèlia Capmany. I és d'aquesta manera que les referències de Rodoreda i Capmany troben, en

11 No ens podem resistir de posar en relació aquest significatiu sintagma —que hem volgut destacar en el títol de l'article— amb el judici que Manuel Sanchis Guarner emetia sobre l'obra de Maria Beneyto en una carta a Joan Fuster datada el 2 de juny de 1966: «tinc molt d'interés [en el pròleg encarregat a Fuster per a la publicació del llibre de relats *La gent que viu al món*, de Maria Beneyto] per diversos motius: que Maria té molt de talent, que hem de pressionar-la perquè intensifique la seua producció en vernacle... i perquè aquests contes seus crec que són el millor volum de la Sèrie Blava que hem publicat.»

12 Caldria sospesar en quina mesura aquest suposat sentiment d'alliberament —la declaració de voler descansar en l'escriptura d'Altea el pes de la visibilitat en el marc de la literatura valenciana de perspectiva femenina— podria ser posat en relació, d'alguna manera, amb el «llarg silenci» (Alpera 1997) que, com se sap, l'autora de *La dona forta* va fer just en aquell moment: entre 1977 (any de la publicació de *Vidre ferit de sang*) i 1993 (any del seu ressorgiment, amb la publicació dels llibres *Antologia poètica*, *Poemes de les quatre estacions* i *Després de soterrada la tendresa*).

aquest document, un nexa de connexió amb les de Beneyto i Sánchez-Cutillas en la configuració d'una genealogia literària femenina que, a fi de comptes, s'ha demostrat crucial no solament en el context valencià estricte sinó, també, en el conjunt de la literatura catalana contemporània.

Conclusions

Tot comptat i debatut, podem concloure que a través de les cartes de Maria Beneyto a Carmelina Sánchez-Cutillas datades el 31 de maig de 1969 i l'agost de 1979 resulta possible d'entreveure la solidaritat, la complicitat, l'afinitat, el respecte, la confiança, l'admiració i la camaraderia —la *sororitat*, en una paraula— que regia la relació entre aquestes dues «dones fortes» de les lletres valencianes contemporànies en la fascinant aventura que compartien: la de la creació literària en un context polític i cultural decisiu, si més no, respecte dels quatre reptes fonamentals que la societat valenciana encarava a les acaballes del franquisme. És a saber: la igualtat social, l'anhel de llibertat i democràcia, la normalització lingüística i literària, i l'equiparació de drets i oportunitats vitals entre dones i homes. En aquest sentit, el «material femení vernáculo» a què irònicament es referia Beneyto —una denominació que no deixa de reflectir les tensions entre la instrumentalització de la literatura escrita per dones i la capacitat de les pròpies escriptores per a reivindicar la seua veu, la seua autonomia i el seu protagonisme en la festa de la literatura— constitueix una clau interpretativa essencial per a comprendre el paper que ambdues autores, Beneyto i Sánchez-Cutillas, van jugar en la construcció d'una tradició literària en llengua catalana durant la segona meitat del segle xx.

Les cartes ací exhumades entre Beneyto i Sánchez-Cutillas evidencien, en aquest sentit, una consciència clara respecte de la necessitat d'una genealogia literària femenina. La idea de «passar el relleu» que expressa Beneyto en la carta de 1979 delata la voluntat que l'autora de *La dona forta* tenia respecte de garantir una continuïtat en la construcció col·lectiva d'una tradició literària femenina. I, a diferència d'un cànon masculí fonamentat en la jerarquia i

l'exclusió, la proposta que es desprén d'aquestes cartes és la d'una literatura de xarxa, d'afiliació, d'acompanyament, de cooperació, de suport mutu. «Com si diguérem, formar en un clan d'afinitats»: una idea que es troba en línia amb les teories feministes contemporànies sobre la *sororitat*. O, més explícitament: sobre la *sororitat* entesa com un mecanisme de resistència davant de les estructures patriarcals que tradicionalment han buscat aïllar les escriptores entre si mateixes. En aquest sentit, Beneyto i Sánchez-Cutillas no sols es reconeixien mútuament com a escriptores excepcionals, sinó que compartien una percepció del fet literari en què les relacions entre les autores no eren regides per la competència, sinó per la col·laboració, la complicitat, l'estimació i el reconeixement. I és aquesta una dimensió de les respectives vides i obres que —ens sembla— no convindria deixar d'atendre en la revalorització del paper d'ambdues autores en la literatura catalana i en la comprensió del context en què van haver de desenvolupar les seues respectives obres.

Bibliografia

- ALPERA, LL. (1997): «Introducció a la poesia de Maria Beneyto», pròleg a *Maria Beneyto, Poesia (1952-1993)*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- BENEYTO, M. (1952): *Altra veu*, València, Torre.
- (1956): *Ratilles a l'aire*, València, Torre.
- (1965): *Poesia (1947-1964)*, Barcelona, Plaza & Janés.
- (1966): *La gent que viu al món*, València, L'Estel.
- (1967): *La dona forta*, València, Senent.
- (1993): *Poemes de les quatre estacions*, València, Tàndem.
- (1993): *Antologia poètica*, València, Generalitat Valenciana.
- (1993): *Després de soterrada la tendresa*, Alzira, Bromera.
- LAGARDE, M. (1989): «Enemistad y sororidad: hacia una nueva cultura feminista», *Memo-ria*, 25, Mèxic, pp. 24-46.
- SÁNCHEZ-CUTILLAS, C. (1957): *Don Jaime el Conquistador en Alicante*, Alacant, Instituto de Estudios Alacantinos.
- (1964): *Un món rebel*, València, Successor de Vives Mora.
- (1969): *Conjugació en primera persona*, València, Successor de Vives Mora.

- (1970): «La fàbrica vella, dita de murs i valls», *La Corona de Aragón en el siglo XIV. Las Instituciones de la Corona de Aragón durante el siglo XIV*, vol. 2, València, pp. 199-220.
- (1974): *Francisco Martínez y Martínez. Un humanista alteano (1866-1946)*, Alacant, Publicaciones de la Obra Social y Cultural de la Caja de Ahorros Provincial de Alicante.
- (1976): *Els jeroglífics i la pedra de Rosetta*, València, Tres i Quatre.
- (1976): *Matèria de Bretanya*, València, Tres i Quatre.
- (1980): «Los damnificados de la Guerra de la Unión (1345-1348) y la función de un nuevo procurador de miserables», *Primer Congreso de Historia del País Valenciano, celebrado en Valencia del 14 al 18 de abril de 1971. Prehistoria, edades antigua y media*, vol. 2, València, pp. 605-618.

Annex I. Transcripció de la carta manuscrita adreçada per Maria Beneyto a Carmelina Sánchez-Cutillas amb data 31 de maig de 1969

31 de Mayo, 1969

Amiga Carmelina:

Muchas gracias por el regalo de tu libro —magnífico primer libro— y mi enhorabuena por ese gran debut que haces con él. Tus poemas me parecen francamente buenos y están muy en la línea de lo que me gusta. Mi vaticinio, viendo ese arranque, de que llegarás muy lejos en nuestras letras —y en todas «las letras» que te lo propongas— no tenía pues ningún mérito ni indica extraordinaria perspicacia. Tus poemas, tan humanos como desasidos de todo egoísmo personal, tan preocupados, tan hondos, llaman a mi puerta y, cuando acudo a abrirles, me rodean efusivamente, como amigos presentidos. Mi abrazo de bienvenida, efusiva también, y sorprendida, corresponde a tu visita. Con algunos años de retraso, noto tu cercanía y me alegro. Nunca me gustó, te lo aseguro, que me pusieran —sola— en ninguna cima. Prefiero estar acompañada, como si dijéramos formar en un clan de afinidades, a ser ensalzada como «la mejor» y todo eso. ¿Comprendes? Que estas cosas no nos distancien nunca (te lo ruego ya desde ahora) cuando surjan los cuervos que sin duda intentarán crear rivalidades o desavenencias entre nosotras. Te lo digo porque conozco el paño, por desgracia, y sé lo que ocurre.

Bueno, yo quería mandarte «Ratllés a l'aire», pero ni siquiera de una 2ª edición que hicieron en Barcelona encuentro un mal ejemplar por ahí. Seguiré buscando, y entretanto ahí te va esta «Poesía», en donde podrás formarte una idea más completa de lo mío. Han excluido mis dos libros en valenciano, pero la verdad es que no son lo mejor, y poco te pierdes al ignorarlos.

Dejo para el final mi felicitación por tu nuevo premio, lo del Ateneo, que espero te compense —un poco al menos— de lo otro. Hasta siempre. Cuenta con la amistad verdadera de

[Signatura de Maria Beneyto]

Annex II. Transcripció de la carta manuscrita de Maria Beneyto a Carmelina Sánchez-Cutillas datada a Cullera a l'agost de 1979

[El remitente del sobre en què va ser tramesa la carta diu: «M. Beneyto. Edificio Pato Salvaje. Apto. 66. Playa de San Antonio / Cullera»]

Cullera, agosto de 1979

Amiga Carmelina:

Casi tanto como tú tardaste en mandarme tus libros, tardo yo en acusarte recibo de ellos. Pero no es venganza, que conste. Mi salud, tímida como de costumbre, me hizo ir de cabeza últimamente. Y además, estaba reservándome la tranquilidad del veraneo —este año muy relativa— para leerme «com cal» tu «Materia de Bretanya» y el otro estupendo libro «Els jeroglífics i la pedra de Rosetta» que califico, sencillamente, con todos los superlativos a mi alcance.

«Matèria de Bretanya» es, como le oí decir a Ventura, una obra deliciosa, pero algo más, mucho más. Tienes un gran talento, hija, y nos dices a tus lectores como quien no quiere la cosa: «Ahí queda eso.» Queda, te lo aseguro, y queda entre la mejor de nuestra literatura, pasada, presente y futura. Tú eres la escritora que Valencia y su idioma necesitaban y que al fin lograron encontrar. Las demás sólo hicimos intentos, más o

menos bienintencionados, pero sólo eso. Yo no sé de nada más que tú, y te lo digo sin falsas modestias. En cuanto a lo demás... Tu maestría, tu portentoso dominio del idioma, no admiten comparación posible. ¡Pobre de mí, con mi diccionario a cuestas, esforzándome, por convicción, en lo que por carecer de facultades me hace quedar siempre como a medio camino, exhibiendo un engendro pobre y desangelado! No, no hagas comparaciones amables, que tú sabes muy bien quién eres y lo que vales. Mi alegría por ello es inmensa, pues me quitas el peso de encima que suponía el ser esa escritora en valenciano que no lograron hacer de mí ni mis buenas intenciones ni la presión de quienes —en tiempos— buscaban material femenino vernáculo que oponer a una Mercè Rodoreda, pongamos por caso, una Maria Aurèlia Capmany, que tan bien se manejan la cosa idiomática y lo demás. Créeme, amiga Carmelina, si te digo que en ti descanso y en cierta manera me siento liberada. (¡Qué bien, que ya no tenga que esforzarme yo «en dar la imagen» con tan poca gracia como lo hice, y cuánto te agradezco el relevo, si es que me relevas en algo, que no creo, pues tú llegas pegando tan fuerte que mal podrías sustituir a quien siempre pegó flojo...)

Gracias por tus libros, y gracias, muchas gracias por todo lo demás. Tienes en mí tu primera y más cordial admiradora, Carmelina.

De corazón, con un gran abrazo,

[Signatura de Maria Beneyto]

Arxiu personal de Mª Ángeles Arazo

Però jo he tingut aquest caràcter que mai no m'ha agradat fer cas a la gent... Jo sempre he tingut un caràcter independent, he estat una dona independent.

Lluís Alpera, «Entrevista», *L'Aiguadolç*, 1996